

SUSVETIMĖJĘS IDENTITETAS: RUSIJOS IDENTITETO FORMAVIMOSI METAMORFOZĖS

Aidas Barzelis

Šiaulių universitetas

Filosofijos ir antropologijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. aidanas@hu.su.lt

Įvadas

Susvetimėjimo aspektų bei formų įvairovė ir ypač susvetimėjusio fragmentuoto identiteto suvokimo raida apima laikotarpį nuo K. Markso ekonominio alienacijos apibrėžimo, egzistencialistų (S. A. Kierkegaard, M. Heideggerio, J-P. Sartre) fatalistinio heroizmo apraiškų, E. Durkheimo tradicijų praradimo teorijos iki M. Derrida'os, M. Foucaulto bei J. Baudrillardo „svetimo“ problematikos analizės.

Susvetimėjęs fragmentuotas identitetas valstybės ir tautos atveju analizuojamas per kultūrinio identiteto, savęs identifikavimo istoriniame, geopolitiniame, politiniame kontekste prizmę. Pagrindiniai keliami klausimai: kas tautai leidžia išlikti savimi, pasikeitus politinei, ekonominei, socialinei situacijai? Kokia yra vidinių ir išorinių struktūrų įtaka formuojant santykį tarp tautinio identiteto, kultūros, „svetimo“ suvokimo? Kokia yra realiosios politikos, kuri remiasi mitiniu mąstymu, raiška ir pasekmės valstybės ir tautos formavimosi procese?

Įdomus ir aktualus susvetimėjusio identiteto analizės objektas valstybių ir tautų kontekste – Rusija. Šis multikultūrinis, multireliginis milžinas sukonstruotas atsitiktinumą, karų ir agresijos, turintis unikalų kultūrinį ir istorinį paveldą, stokoja tik vieno dalyko – aiškaus autoidentifikavimo. Geografiškai ir geopolitiškai Rusija nėra nei Rytai, nei Vakarai. Tokiam statusui didelę įtaką padarė ir Lietuvos Didžioji kunigaikštystė (LDK), kuri pasitarnavo kaip kordonas Vakarų ekspansinei plėtrai į Rytus. Daroma prielaida, kad be LDK ji turbūt iš viso nebūtų istoriškai susiklosčiusi, būtų tapusi iš pradžių mongolų, po to – Vakarų „perdalyta teritorija“. Bet ji atsirado tokia, kokia yra, nepriėmusi Vakarų civilizacijos, išplitusi į Rytus, bet nepriėmusi nei islamiškos, nei budistinės Rytų civilizacijos. Ji liko vienintelė surusintos bizantinės kultūros palikuonė. Tiesa, daugiau kaip 200 metų ją iš vidaus varžė finougrų žemėje įkurta vakarietiška Sankt Peterburgo metropolija. Tačiau pastaroji negebėjo Ru-

sijos „suvakarietinti“ ir buvo rusų nušluota po 1917 metų bolševikinio perversmo (Palmais 2004).

Rusijos identitetas tam tikrais atvejais tapatinamas su euraziniu mitu, kurio pagrindinė idėja – rusų negalima laikyti nei europiečiais, nei azijiečiais. Tai ypatinga civilizacija, perėmusi techninę Vakarų pažangą, bet dvasia artimesnė Rytams. Pasak L. Palmaičio (2000), eurazinio mito ištakos – vakarietiška antiliberalistinė socialistinė reakcija į kapitalizmo išsigalėjimą, rytietišką krikščionišką gnosticizmą ir XIX amžiaus pabaigos teosofiją, Hermano Wirtho „hiperborėjiška teorija“ bei su ja susijęs rasizmas.

Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į iškeltus klausimus, susijusius su tautos ir valstybės susvetimėjusio identiteto geneze, raiška ir įtaka vidiniams bei išoriniams veiksniams ir struktūroms.

Kultūrinės identiteto formavimosi prielaidos

1920 metais pasirodžiusioje knygoje „Europa ir žmonija“ Nikolajus Trubeckojus¹⁸ (1890–1938) „savęs pažinimo“ sąvokai skyrė svarbiausią vaidmenį. Pasak jo, tai ne vien asmeninis uždavinys, bet sėkmingos tautinės kultūros kūrybos prielaida. Iš kitų gyvų būtybių žmogus išsiskiria tuo, kad šalia savo biologinei gyvybei palaikyti būtinų poreikių tenkinimo jis kuria vertybes, kurių visuma ir sudaro kultūrą. Tačiau vertybių ir kultūrų kūrimas nėra pavienių individų reikalas. Tai didesnių arba mažesnių žmonių bendruomenių – tautų, nacijų, civilizacijų – uždavinys. Bet siekiant, kad tautinės kultūros kūrimas vyktų sėkmingai, tauta turi save pažinti. Kaip ir kiekvienas individualus žmogus, kiekviena tauta yra savaip unikali ir nepakartojama. „Pažinti save“ – tai atpažinti savo individualią ir nepakartojamą esmę bei pamatyti kelią, kurio niekas už tave negali nueiti, kuris yra pačios Apvaizdos tau skirtas. Nėra nieko svetimesnio N. Trubeckojaus tautos vizijai už tautos kaip „išivaizduojamos bendruomenės“ sampratą, kurią propaguoja kai kurie šiuolaikiniai teoretikai postmodernistai. Tauta N. Trubeckojui, kurio kūrybą analizavo A. Martinkus (2008), yra gyvas organizmas (organinės teorijos tuo metu buvo populiarios visoje Europoje). Vis dėlto tauta nėra aukščiausia organinė žmonių bendruomenė. Tokia aukščiausia organinė žmonių bendruomenė yra kultūra arba civilizacija.

¹⁸ Nikolajus Trubeckojus (1890–1938) – senos Rusijos aristokratų giminės atstovas, žymaus rusų filosofo Sergejaus Trubeckojaus sūnus, pelnęs pasaulinį pripažinimą kaip vienas didžiausių XX amžiaus lingvistų, naujo mokslo – fonologijos – pradininkas.

Bėda ta, konstatuoja N. Trubeckojus, kad štai jau kelis pastaruosius šimtus metų pasaulyje niekieno nekontroliuojama viešpatauja viena civilizacija. Sekdamas kitos, plačiai pagarsėjusios knygos „Rusija ir Europa“ (1871) autoriumi Nikolajumi Danilevskiu, šią civilizaciją N. Trubeckojus įvardija kaip „romanų ir germanų“ civilizaciją, arba tiesiog „Europą“. Pagrindinis neigiamas romanų ir germanų tautų (t. y. europiečių) bruožas yra puikybė (Martinkus, 2008). L. Palmaitis (2004) pažymi, jog N. Trubeckojaus „Europoje“ Vakarų civilizacija įvardijama kaip visos žmonijos priešas. Ši civilizacija kilusi iš sekuliarizuotos krikščionybės, kuri nuo protestantizmo atsiradimo, katalikybei padedant, kūrė konkurenciją grindžiamą, klasta ir jėga pasaulio tautoms primetamą individualistinę, egoistinę, technokratinę materialinių vertybių sistemą, švietėjų laikotarpiu atvirai kovojusią prieš Dievą. Būdama viso labo viena iš daugelio pasaulio civilizacijų Europa, pasak N. Trubeckojaus, savo kultūrą bando primesti visam likusiam pasauliui kaip bendražmogiškąją kultūrą. Pavojingiausia tai, jog puikybę lydi kitas romanų ir germanų tautoms įgimtas bruožas – agresyvumas. „Europeizacija“ – antroji kertinė N. Trubeckojaus knygos sąvoka – yra baisiausia pasaulio nelaimė, didžiausia grėsmė pasaulio kultūrų savitumui ir įvairovei. Visos kultūros yra vienodai vertingos, todėl europiečiai neturi jokios teisės piršti kitoms tautoms savo pasaulio supratimo ir gyvenimo būdo, apsirengimo stiliaus, demokratijos.

Įdomūs buvo ankstyvųjų eurazistų bandymai apibrėžti Euraziją. Eurazija, pasak kai kurių iš jų, nėra Europa iki Uralo, Azija yra už Uralo. Uralo kalnų grandinė, kaip Europą ir Aziją skirianti riba, yra visiškai nesupratimas. Eurazija – tai savitas ir autarkiškas (sau pakankamas) geografinis ir kultūrinis kosmosas, kuriame gyvenančios tautos yra suvienytos vienos istorinės lemties. Eurazietiškoji Rusijos istorijos interpretacija daug ką šokiravo. Negana to, A. Martinkui (2008) taip pat buvo keistas N. Trubeckojaus teiginys, kad ne Kijevo Rusia yra Rusijos valstybingumo motina ir ne Petru I Rusija turi būti dėkinga už savo istorinę didybę. Petras I apskritai nėra joks didvyris. Jis buvo Rusijos vesternizatorius, o jo metodai – bolševikiniai. Pati Rusijos revoliucija yra du šimtus metų trukusios Rusijos europeizacijos natūrali pasekmė, ilgo Rusijos liaudies dvasios „prievertavimo“ padarinys. Ne Petru Didžiajam, iškirtusiam „langą į Europą“, bet didžiajam Rytų užkariautojui Čingischanui Rusija turinti atiduoti istorinę skolą. Vadinamasis „mongolų–totorių jungas“

Rusijai nebuvo toks jau blogas. Ne vokiečiai, kuriais Petras I užtvindė Rusijos valdžios įstaigas, bet mongolai ir totoriai išmokė rusus, kaip reikia tvarkytis valstybėje. Rusija esanti Čingischano, to didžiojo Eurazijos suvienytojo, paveldėtoja. Hipotetiškai svarstant, galima būtų daryti prielaidą, kad neatsitiktinai Rusijos valstybės teritorija apytiksliai sutampa su Eurazijos teritorija.

N. Trubeckojus buvo įsitikinęs, kad ateitis priklausanti eurazizmui, trečiajam keliui, turinčiam pakeisti netinkantį religingai Rusijai bolševizmą. Vis dėlto autorius bolševikams norėjo padėkoti už Rusijos valstybės teritorinio vientisumo išsaugojimą. Kontrevoliucinio judėjimo silpnoji pusė, pasak jo, buvusi ta, jog jis neturėjo jokio priešnuodžio nacionalistiniams ir separatistiniams sąjūdžiams. Bolševizmas – iš esmės internacionalinis sąjūdis – tokį priešnuodį turėjo. Eurazizmas būtinai turėsiantis pakeisti bolševizmą, jei to neįvyks, bolševizmo pralaimėjimo atveju Rusija neišvengiamai subyrėsianti.

Pirmieji eurazistai, pasak L. Palmaičio (2000), kaip ir dera, suskiilo, o nuo 4-ojo dešimtmečio pradžios jų balso nebesigirdėjo. Šių idėjų atgimimas susijęs su kitimais pačioje sovietinėje rusų sistemoje, „varžtų atleidimu“, idėjų krize prieš sistemos griuvimą ir po jo.

Tolesnį indėlį į eurazinių idėjų raidą įdėjo istorikas ir etnologas Levas Gumiliovas 7–9-ajame dešimtmečiuose. Jis yra etnosų gimimo ir senėjimo teorijos autorius, įvedęs etninio pasionariškumo terminą, kuriuo jis papildė eurazininkų koncepciją. Etnosas, pasak L. Gumiliovo, yra gamtos darinys, kurį veikia kosminiai veiksniai. Iš kosmoso ateinantys energiniai impulsai sukelia etnoso superaktyvumą, kuris baigiasi etnoso mutacija (Palmais 2004). Vis dėlto L. Gumiliovas negebėjo susisteminti savo teorijos, ir ji, pradėjus griūti Sovietų sistemai, buvo primiršta. Sovietinės sistemos griuvimas taip pat sukėlė galingą įvairių jėgų reakciją: pradedant nuo sustabarėjusių komunistų ir baigiant jų priešininkais ultrapatriotais, kurie negalėjo susitaikyti su rusų supervalstybės praradimu, svajodami apie nekomunistinę supervalstybę. Iš šių daugialypių grupių ėmė formotis nacionaliniai patriotiniai sąjūdžiai, rengę eisenas su raudonomis vėliavomis, J. Stalino portretais ir stačiatikių ikonomis. Tuo metu, pasak L. Palmaičio (2004), ir atgimsta eurazinis sąjūdis, viena vertus, kaip priešprieša tiek komunistinei ideologijai, tiek ksenofobiškam nacional-šovinizmui, kita vertus – kaip juos vienijantis ir suvedantis į bendrą eiseną centras.

Neo-eurazininkai vadinami „dirvininkais“ – tai senas terminas, kurį remia ir Vokietijos nacių prasminiai žodžiai *Blut und Boden* (kraujas ir dirva). Neo-eurazininkai siekia įtraukti į savo sąjūdį visas istorines rusų imperijos tautas ir religijas. Be abejo, bolševikinio proletariato „hegemono“ vaidmenį šioje koncepcijoje atitinka Dievą savyje turinčios („nešiojančios“), vadinasi, savaime šventos, visada ieškojusios ir tebeieškančios tik tiesos, t. y. „socialinio teisingumo“ rusų tautos vaidmuo. Eurazionistai pirmieji atkreipė dėmesį į rusų mažumų padėtį artimajame užsienyje. Daugeliui eurazionistų Rusijos išitraukimas į mažumų problemų sprendimą – tai vienas būdų stabilizuoti regioną. Jie tai nelaiko imperializmu, nes daugelis šalių, tokių kaip Vokietija ar Turkija, gebėjo išspręsti tėvynainių klausimą ir nebuvo apkaltintos imperializmu (Sergounin 1998). Vis dėlto nemažai valstybių, tarp kurių – Baltijos šalys, manė kitaip. Galiausiai eurazionistai suvokė, kad ne mažiau svarbus buvo ir ekonominis aspektas (ekonominis Rusijos ir artimojo užsienio klestėjimas bei integracija), kuris kartu su saugumu buvo pagrindinės eurazionistų filosofijos kryptys, turėjusios įtakos V. Putino režimui.

Tokio sąjūdžio tikslas – V. I. Leninio ir L. Trockio fanatinės valstybės atkūrimas vadovaujantis eurazijine idėja. Ši koncepcija, pasak kai kurių analitikų, atitinka rusų mentalitetą, ji yra rusams patrauklesnė nei paprastas komunistinės SSSR atstatymas ir įprastesnė nei grynai rusiškos, atvirai ksenofobinės fašistinės valstybės sukūrimas arba jau pamirštos monarchijos grąžinimas. Neo-eurazinis sąjūdis atgimė Rusijoje ieškant „nacionalinės idėjos“ ir dėka savo populistinio atspalvio neabejotinai turėtų sulaukti masių palaikymo.

Šios pokomunistinės, posovietinės reformos mokslinėje literatūroje analizuojamos vidaus politikos ir tarptautiniame kontekste (Lynch 2001). Pagrindiniai punktai, kurie mokslininkų manymu, B. Jelcino valdymo laikotarpiu turėjo didžiausią įtaką šalies raidai (Richter 1996; Mans 1995; Levin 1999; Larrabee, Karasik 1996; Skak 1996; McFaul 1997) buvo šie:

1. Rusijos valstybė, susiformavusi po Sovietų Sąjungos žlugimo, susidūrė su gilia politinio ir tautinio tapatumo krize (Richter 1996), kurios pagrindinės kryptys – sprendimų vienpusiškumas ir nacionalizmas. Tai siejasi ir su ambicingo politinio elito savotiškai suprantamu „demokratizacijos“ procesu, kuris kiek kitaip apibūdinamas literatūroje, kai kalbama apie „liberaliosios Vakarų demokratijos“ doktriną (Mans 1995).

2. Šalis patyrė beprecedentę tarptautinės galios saitų dezintegraciją: dešimtmetį trukusi industrinės ekonomikos depresija; beveik visiška karinių pajėgų kaip didžiulę galią turinčios organizacijos degradacija; milžiniška valstybės bendroji skola užsieniui, kurios buvo neįmanoma panaikinti be tolesnio skolinimosi, jos atidėjimų ar panaikinimo *de facto* ar *de jure* (Levin 1999).

3. Sprendimų priėmimas vidaus, užsienio ar saugumo politikos srityje pasižymėjo amorfiškumu ir nenuoseklumu. Įvairios valstybės institucijos siekė tik savo, o kartais – ir konkrečių asmeninių tikslų, kurie visiškai nesisiejo su Rusijos valstybės interesais (Larrabee, Karasik 1996).

4. Nuo 1993 metų Rusijai patyrus keletą nesėkmių bandant integruotis į Vakarų ekonomines, politines ir saugumo bendruomenes, Rusijos diplomatija vienpusiškai persiorientavo į antivakarietišką (dažnai antiamerikietišką) (JAV) kryptį, prioritetu pasirinkusi savo galios didinimą centrinėje Eurazijos dalyje (Skak 1996).

5. Nors Rusija turėjo dideles galimybes išsaugoti subalansuotus politinius santykius su įtakingiausiomis Vakarų valstybėmis, vis dėlto daugiau dėmesio ji skyrė specifiniams vidaus politikos ir ekonomikos elitų, kurie dominavo Rusijoje B. Jelcino valdymo laikotarpiu, interesams (McFaul 1997).

Lygiagrečiai su valstybingumo plėtra didžiulę įtaką darė ir Rusijos identiteto ieškojimai. B. Jelcino valdymo metu Rusijos identitetas buvo kažkur tarp Vakarų ir Rytų, bet siekiami tikslai aiškiai atspindėjo europietišką orientaciją. I. Ivanovo (1999) požiūriu, vieninga Europos saugumo erdvė, kurioje būtų įtraukta ir Rusija, grindžiama „atsakingu bendradarbiavimu, grindžiamu demokratija, pagarba žmogaus teisėms, pagrindinėmis laisvėmis, įstatymo viršenybe, rinkos ekonomika ir socialiniu teisingumu“ (Иванов 1999). Tai europietiškos arba vakarietiškos vertybės.

Rusijoje šių vertybių taikymas buvo problemiškas dėl nesiformavusio identiteto, kuris buvo nuolat veikiamas išorinės aplinkos, vidaus politikos kovų ir ekonominių veiksnių (Wendt 1994). Vis dėlto Rusija galėjo tapti europietiška ir žengti bendradarbiavimo, susitarimo ir kooperacijos keliu. Tačiau ji taip pat galėjo priimti eurazišką identitetą, kur atsiribojimas nuo Europos būtų virtęs konfrontacijos ir konflikto politika. Kuriuo keliu Rusija eis, labiau turėjo priklausyti nuo išorinės struktūrinės aplinkos, vidinių debatų apie savo identitetą, „kas su kuo“

kovos vidaus politikos sferoje bei prezidento rinkimų (kuriuos laimėjo V. Putinas). Rusijos identitetas turėjo priklausyti nuo to, ar ji bus įtraukta ar pašalinta iš Europos plėtros projektų (ES, NATO), ir nuo to, kas vyks Maskvoje. Tačiau, kaip vienas tarptautinių santykių teoretikų teigė: „Jei siekiamos integracijos kaina yra savo tapatumo pardavimas, tai ši kaina per didelė“ (Neumann 1995).

Rusijos užsienio politika, vadovaujant V. Putinui, patyrė dramatišką evoliuciją, kuri atspindėjo vidaus politikos pokyčius, inicijuotus prezidento. Perėmęs postą po finansinio kolapso ir pliuralistinių, tačiau po politiška silpnų B. Jelcino valdymo metų, V. Putinas atkūrė stabilumą, panaikindamas decentralizaciją ir konkurencingumą, sukurdamas „vertikaliąją galios“ koncepciją, atkurdamas šalies kontrolę, valdžią sukonzentruodamas Kremliuje ir Vieningosios Rusijos partijos rankose (Shevtsova 2008). Baigiantis pirmajai V. Putino prezidentavimo kadencijai, Rusijos identiteto klausimas ar bent jau jo kryptis buvo daugiau ar mažiau aiški. Atkurta carinės ir sovietinės erų simbolika: Dūma patvirtino carinių dvigalvį erelį kaip valstybės herbą; garsusis baltagvardiečių generolas Denikinas buvo perlaidotas valstybinėse kapinėse; V. Putino nurodymu sukurtas Rusijos himnas paliekant Sovietų Sąjungos himno melodiją; uždrausta lapkričio 7 d. bolševikų perversmo šventė, pakeičiant ją lapkričio 4 d., kuri mini 1612 metų pergalę prieš lenkus. Negana to, 2008 metų gegužės 9 d. atgaivinama karinių paradų Raudonojoje aikštėje tradicija.

V. Putino pastangomis sujungta carinė ir sovietinė simbolika demaskavo Rusijos siekį surasti „naudingą istoriją“, kuri galėtų suvienyti tautą, apeliuojant į nostalgiją (Gomart 2006). Naujausiuose mokykliniuose vadovėliuose J. Stalinas apibūdinamas kaip karo lyderis, kritikuojami Vakarai ir teigiama, kad JAV, numetusi atominės bombas ant Hirosimos ir Nagasakio, pasielgė daug baisiau nei J. Stalinas per visą savo „karjerą“. V. Putinas nuolat cituoja Rusijos filosofą Ivaną Ilyiną¹⁹, kurio mintys turėjo nemažos įtakos pačiam prezidentui ir jo statusui. Vis labiau Rusijos politinė kultūra panašėja į carinę, kuri buvo grindžiama ortodoksija, autokratija ir tautiškumu.

V. Putino Rusija pagal daugelį bruožų tapo caristinės patrimoninės valstybės XXI amžiaus versija (Trenin 2007; Gaddy, Kuchins 2008). Šio-

¹⁹ I. Ilyinas buvo antikomunistiškai nusiteikęs filosofas, kuris emigravo iš Rusijos po Spalio revoliucijos. I. Ilyinas rašė, kaip turėtų atrodyti pokomunistinė Rusija: dvasinga, susivienijusi ir atmetanti Vakarų individualumo sampratą bei politinę konkurenciją, t. y. kitaip tariant, valdoma stipraus lyderio su centralizuota politine sistema (Ilyin 1992).

je sistemoje politinis ir ekonominis elitas yra simbiotiškai susiję, o Kremliaus vadovai, kurie tvarko valstybės reikalus, taip pat valdo ir iš esmės kontroliuoja pagrindines ekonomines valstybės gijas. Daugelio Rusijos strateginių įmonių, taip pat ir energetikos kompanijų, tarybų pirmininkai yra iš prezidento administracijos arba Vyriausybės. Taigi darosi neaišku, kiek komerciniai sprendimai yra sąlygojami politinių interesų. Nėgana to, šioje sistemoje gana sudėtinga diferencijuoti nacionalinius ir asmeninius interesus. Kartu stebimas procesas, kurio metu gražinami Sovietų eros priešai – Vakarai ir jų vyriausybės bei nevyriausybinių organizacijos, kurios siekia suskaldyti Rusiją, pažeisti jos suverenitetą ir pan.

Nuolat pabrėždamas, kad Rusijos demokratijos vertybės ir samprata skiriasi nuo vakarietiškujų, V. Putinas (jo darbą tęsia D. Medvedevas) kuria „valdomos“, arba „suverenios“ demokratijos, modelį, kuris tapo jo administracijos leitmotyvu. Esminė kryptis, kuria einama, yra Rusijos siekis pabrėžti, kad ji pati tvarko savo reikalus ir kad Vakarai neturi teisės nurodinėti, kokia kryptimi demokratija ar Rusijos autoidentifikacija turi būti plėtojama.

Geopolitikos ir realiosios politikos akcentai

R. Mikučionis (2008), analizuodamas Pabaltijo šalių įvaizdžio formavimą šiuolaikinėje Rusijos federacijos interneto žiniasklaidoje, teigė, kad V. Putinui atėjus į valdžią, prasidėjusios permainos atitiko politologo A. Janovo teoriją apie Rusijoje vykstančių procesų cikliškumą. Per visą Rusijos istoriją valstybėje liberalias reformas keisdavo antiliberalias kontreformos, išlaikant tą pačią politinę sistemą – autokratiją (Пальчиков 2005). Per paskutinįjį istorijos etapą J. Stalino „teroro laikotarpį“ keitė N. Chruščiovo „atšilimas“, „atšilimą“ – L. Brežnevo „sąstingis“, „sąstingį“ – M. Gorbačiovo pradėtos reformos, o baigiamojoje liberalių reformų stadijoje – XXI amžiaus pradžioje – Rusijai atėjo metas pereiti prie naujų kontrreformų. Tokie cikliški pasikeitimai neabejotinai turi įtakos ir valstybės vidaus bei užsienio politikai (Mikučionis 2008).

Liberalių reformų metu daugelis rusų laiko save artimais Vakarų civilizacijai, todėl santykiai su kitomis valstybėmis pagerėja. Kontrreformų metu yra priešingai: didžioji visuomenės dalis ima akcentuoti Rusijos „ypatingumą“ ir skirtingumą nuo Vakarų civilizacijos, Rusijos valdžios veiksmuose atsiranda didžiavalstybės, Rusijos imperijos galios motyvai, daugėja agresijos (Радионов 2008). Būtent tokia ir tapo V. Putino Rusi-

ja – su imperinėmis ambicijomis ir agresyvėjančia užsienio politika, kuri vis labiau atitinka eurazinę koncepciją. Eurazinės geopolitinės koncepcijos esmė – Vakarų vertybių atmetimas, priešprieša atlantizmui, t. y. JAV ir jos sąjungininkėms, pabrėžtinai Rusijos kaip vientiso ir organiško pasaulio išskirtinumas (Сапожникова 2004).

Žymiausias dabartinės eurazinės koncepcijos teoretikų yra Aleksandras Duginas²⁰. Jo knyga „Geopolitikos pagrindai“ Rusijos generalinio štabo karo akademija yra rekomendavusi kaip vadovėlį, o dar 2003 metais tuometinis Rusijos Dūmos Gynybos komiteto pirmininkas Andrejus Nikolajevas viešai pavadino eurazinę koncepciją Rusijos raidos būtinybe ir prielaida (Соколов 2008). Todėl galima teigti, kad ši koncepcija artėja prie oficialios Rusijos ideologijos statuso. Eurazinės doktrinos tikslas – atkurti Rusijos imperiją, prijungiant prie jos naujas teritorijas, taip pat naujo Eurazijos kontinentinio geopolitinio bloko, nukreipto prieš atlantizmą, sukūrimas. Pasak A. Dugino, Rusija privalo susijungti su Baltarusija, Kazachstanu, Tadžikistanu, Armėnija, Kirgizija, Uzbekistanu, Moldova, Gruzija ir Ukraina. A. Dugino teigimu, kitos išeities nėra, nes šios valstybės pasirodė negebančios išlaikyti savo valstybingumo ir neatlaikė laiko išbandymų. Siekiant pasipriešinti atlantizmui, t. y. JAV įtakai pasaulyje, Rusijai reiktų suartėti su Europa – sudaryti Maskvos-Berlyno ašį, pritraukiant prie jos Paryžių ir taip išardyti JAV ir Europos šalių sąjungą. Norint sustiprinti savas pozicijas pasaulyje, Rusijos imperijai taip pat strategiškai svarbu sudaryti Maskvos-Tokijo ir Maskvos-Teherano ašis (Третьяков 2005).

A. Dugino eurazinėje doktrinoje paminėtos ir trys Baltijos šalys bei galimi veiksmai jų atžvilgiu. A. Dugino nuomone, JAV, kartu ir jos veikiamos NATO valstybės, siekia tarp Vakarų ir Rusijos sudaryti „sanitarinį kordoną“ iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos. Rusijos tikslas – neleisti tam įvykti. Vienintelis būdas pašalinti „sanitarinį kordoną“ – „iš esmės perdalyti naujus valstybinius darinius grynai geopolitiniu pagrindu. Tai nebūtinai turi automatiškai reikšti teritorijų aneksiją kita valstybe. Gali eiti kalba apie federacijų arba keletą valstybių sukūrimą tų valstybių vietoje, o jų orientacija bus vienareikšmė“ (Цехмистренко 1992).

²⁰ Aleksandras Duginas (g. 1962 m.) – žinomas Rusijos geopolitikas, klasikinės geopolitinės mokyklos (yra naujoji bei kritinė geopolitikos mokyklos) atstovas. Jos esmė – geografinis determinizmas, nulemiantis ir valstybių (netgi kontinentų) likimą.

Nors A. Dugino skelbiama geopolitinė strategija ideologija kol kas nėra oficialiai patvirtinta ar įtraukta į strateginius dokumentus, tačiau Rusijos vykdoma užsienio politika rodo, kad oficiali valdžios kryptis šioje srityje sutampa su A. Dugino įvardyta kryptimi. V. Putino prezidentavimo metu Rusijos tarpusavio santykiai su Vokietija ir Prancūzija buvo ypač draugiški. Visos trys šalys buvo aršiausios JAV pradėto karo Irake kritikės. Rusiją su Iranu taip pat sieja glaudūs ryšiai – Rusija padeda statyti atominę elektrinę, parduoda daug ginkluotės, užtaria Iraną tarptautinėje bendruomenėje. Rusijos iniciatyva sukurtos Eurazijos ekonominė bendrija, kolektyvinio saugumo sutarties organizacija, kurių narėmis yra daugelis NVS šalių. Baltijos valstybių, kurios, pasak A. Dugino, yra „sanitarinio kordonas“ dalis, atžvilgiu Rusija nesiekia aneksijos, tačiau dėl jos noro daryti įtaką Baltijos valstybių vidaus ir užsienio politikai, santykiuose įtampa tvyro nuolat. Pats A. Duginas neslepia, kad nors procesas vyksta lėtai, bet visi veiksmai ir kryptys Rusijos užsienio politikoje plėtojami remiantis eurazine koncepcija (Чижиков, 2005).

A. Dugino skelbiamos tiesos vis labiau priimanos ir pačios rusų tautos. 2001 metais buvo įkurtas Eurazijos judėjimas, vėliau išaugęs į tarptautinį judėjimą (atstovybės ir filialai – dvidešimt dvejuose valstybėse) ir partiją (Butkus 2008). Eurazinės geopolitikos koncepcijos sėkmę lėmė praėjusio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio antroje pusėje pradėjusių plisti nacionalistinių nuotaikų sudarytos sąlygos. Eurazinė koncepcija leido užpildyti „ideologinę tuštumą“, susidariusią po Sovietų Sąjungos žlugimo. Prie ideologinių tiesų pripratusi tauta ieškojo to „teisingo mokyto“, o A. Dugino pasiūlytas Rusijos imperijos ir eurazinio geopolitinio bloko sukūrimas tam labiausiai tiko. Dėl didesnio tautos palaikymo galima drąsiau imtis tam tikrų veiksmų, pažeidžiančių kitų šalių suverenumą – užsienio politika gali tapti agresyvesnė.

Pirmos prezidentavimo kadencijos metu V. Putinas užsienio reikalų srityje vengė konfrontacijos ir stengėsi užmegzti pragmatiškesnius santykius su užsienio valstybėmis, plėtoti ekonominį bendradarbiavimą, skirtingai nuo A. Dugino skelbiamos ir siūlomos ekspansinės politikos. Pasak R. Mikučionio (2008), politologai šį laikotarpį vadina įprastu Vakarų ir Rusijos santykių „medaus mėnesiu“, nes daugelis Rusijos vadovų savo valdymo pradžioje palaiko gana gerus santykius su kitomis užsienio valstybėmis. Iš dalies tai galėjo sąlygoti tuometinė Rusijos padėtis. Rusija turėjo daug socialinių ir ekonominių problemų po 1998 metais šalį ištikusios didelės finansinės-ekonominės krizės. Nors tai ir didžiausia pa-

saulio valstybė, tačiau tuo metu Rusijos autoritetas tarptautinėje bendruomenėje buvo per menkas.

Baltijos valstybių atžvilgiu taip pat kurį laiką buvo galima stebėti šiek tiek „švelnesnę“ Rusijos užsienio politiką, neskaitant stojimo į NATO klausimo (Mikučionis 2008). Per pirmus du V. Putino valdymo metus, kaip tai buvo daroma ir B. Jelcino prezidentavimo pabaigoje, buvo bandoma priešintis Baltijos valstybių narystei NATO, kadangi toks valstybių pasirinkimas visiškai neatitiko didžiosios kaimynės interesų. Įvairaus rango Rusijos diplomatai nuolat išpėdavo, kad bet kurios Baltijos valstybės narystė organizacijoje kels įtampą santykiuose su Maskva ir provokuos atsakomąsias priemones, sugadins Maskvos ir NATO santykius. Rusijos politikų pareiškimuose taip pat skambėdavo įprasta rusakalbių tiesių pažeidimo tema. 2001 metais V. Putinas net paragino visų trijų Baltijos šalių rusakalbius gyventojus reikalauti, kad rusų kalbai būtų suteiktas antros oficialiosios kalbos statusas ir kad valstybinėse institucijose rusams pagal proporcinį tose šalyse gyvenančių rusų skaičių būtų nustatytos valdžios postų kvotos (Denisenko 2007). 2001 metų antroje pusėje atviras priešiškus Baltijos valstybių narystei pradėjo mažėti. Nors 2002 metais V. Putinas dar grasino, kad Baltijos valstybių priėmimas turės katastrofiškų pasekmių (Denisenko 2008), tačiau netrukus, NATO pakvietus septynias kandidates, tarp jų – ir Baltijos valstybes, pradėti derybas su Šiaurės Atlanto sutarties organizacija, pastebima tolesnė mažėjanti konfrontacija Rusijos politikoje. Nors grasinantys pareiškimai skambėjo rečiau, tačiau Maskva nenustojo tvirtinti, kad Baltijos valstybės nėra tinkamos tapti NATO narėmis.

Vertinat V. Putino prezidentavimo metu Rusijos Federacijos vykdytą politiką Lietuvos, Latvijos ir Estijos atžvilgiu, galima būtų išskirti du etapus – „gerojo“ V. Putino pirmosios prezidento kadencijos metu ir „griežtojo“ V. Putino antrosios prezidento kadencijos metu. „Gerojo“ V. Putino laikotarpiu taip pat netrūko prieštaravimų ir nesutarimų tam tikrais klausimais, tačiau Rusijos pozicija nebuvo tokia griežta, išskyrus Baltijos šalių narystę NATO. Rusijai pradėjus ekonomiškai stiprėti ir iš dalies susigrąžinus tarptautinį pripažinimą bei V. Putinui stiprinant autokratinę centrinę valdymą, Maskvos tonas Baltijos valstybių atžvilgiu darėsi priešiškesnis. Kaip teigia J. Skėrytė, cituodama politologą G. Vitkų, „Rusijos užsienio politika artimajame užsienyje vis akivaizdžiau įgavo „imperijos“ reanimacijos požymių. Išorinis imperializmas santykiuose

su kaimynais atspindėjo vis stiprėjantį autoritarizmą šalies viduje“ (Skėrytė 2007). Tuo pačiu daugėjo požymių, rodančių, kad veiksmai ir kryptys Rusijos užsienio politikoje vis labiau atitinka eurazinę geopolitinę koncepciją, kurios tikslas – atkurti Rusijos imperiją ir sukurti naują Eurazijos kontinentinį-geopolitinį bloką. Rusijos užsienio politika Baltijos valstybių atžvilgiu buvo labai panaši į eurazinės koncepcijos teoretiko A. Dugino pasiūlymus – nebūtina aneksuoti šias valstybes, svarbiausia, kad jų orientacija būtų vienareikšmė (Volovoj 2007).

Išvados

Valstybės ir tautos susvetimėjusį fragmentuotą identitetą teorinės analizės atveju gana sunku nustatyti nagrinėjant kultūrinio identiteto, savęs identifikavimo istoriniame, geopolitiniame, politiniame kontekste visumą. Rusijos atveju bene didžiausią įtaką identiteto kaitos istoriniam-filosofiniam formalizavimui ir sistemimui turėjo 1920 metais pasirodžiusi Nikolajaus Trubeckojaus knyga „Europa ir žmonija“, kurioje aptariamos rusų tautos identiteto formavimosi, jo sklaidos galimybės. Eurazinis mitas, peraugęs į oficialią valstybinę politiką, diktuoja turtingos kultūra ir istorija šalies gyventojams autoidentifikacijos formas, atimdamas galimybę likti multikultūriniu, multietniniu dariniu su savitu „svetimo“ suvokimu ir priėmimu. Ideologai priešpriešina „romanų ir germanų“ tautas Rusijai, vadindami Vakarų civilizaciją visos žmonijos priešais.

Savitos buvo ir yra posovietinio Rusijos identiteto paieškos, kurios prasidėjo neryžtingais B. Jelcino žingsniais suartėti su Europa politikos, ekonomikos ir kt. srityse, išsaugant savo eurazinį identitetą „kažkur tarp Vakarų ir Rytų“. Šios paieškos baigėsi ar iš dalies priartėjo prie pabaigos, į valdžią atėjus naujos politinės krypties atstovams – V. Putinui ir iš dalies – D. Medvedevui. V. Putino pastangomis sujungta carinė ir sovietinė simbolika demaskavo Rusijos siekį surasti „naudingą istoriją“, kuri galėtų suvienyti tautą apeliuojant į nostalgiją ir taip tapti caristinės patrimoninės valstybės XXI amžiaus versija.

Nacionalistinių nuotaikų palaikoma Rusija, rodos, vis labiau nusi-teikusi priimti šovinistinę A. Dugino eurazinę geopolitinę teoriją, kuri leistų užpildyti „ideologinę tuštumą“, susidariusią žlugus Sovietų Sąjungai. Prie ideologinių tiesų pripratusi tauta ieško to „teisingo mokymo“, o A. Dugino pasiūlytas Rusijos imperijos ir eurazinio geopolitinio bloko sukūrimas, regis, tam labiausiai tinka.

LITERATŪRA

- Butkus A., 2008: *Slavakalbis Baltijos šalių pilietis* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=18467514>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Denisenko V., 2007: Internetas *Rusijoje – grėsmė oficialiajai valdžiai ar propagandos ginklas?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.geopolitika.lt/?artc=1473>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Denisenko V., 2008: *Rusai Latvijoje: sudėtingas tautinės mažumos kelias* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.geopolitika.lt/?artc=1729>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Gaddy C. G., Kuchins A., 2008: *Putin's Plan. The Washington Quarterly*, 31(2), p. 117–129.
- Gomart T., 2006: *Russian Foreign Policy: Strange Inconsistency*. Watchfield, Swindon: Conflict Studies Research Centre.
- Иванов И., 1999: Иванов, Европа в преддверии XXI века. *Международная жизнь*, 1. С. 8-13.
- Larrabee F. S., Karasik T. W., 1997: Foreign and Security Policy Decisionmaking Under Yeltsin. *Europe-Asia Studies*, 53 (1), p. 2–5.
- Lynch A. C., 2001: The Realism of Russia's Foreign Policy. *Europe-Asia Studies*, 53 (1), p. 7–31.
- Mans E., Snyder J., 1995: Democratization and War. *International Security*, 20 (1), p. 5–38
- Martinkus A., 2008: Eurazijos tautos ir didžiarusiai. *Atgimimas*, 5 (973), p. 15–20.
- McFaul M., 1997: A Precarious Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy. *International Security*, 22 (3), p. 5–36.
- Mikučionis R., 2008: *Pabaltijo šalių įvaizdžio formavimas šiuolaikinėje Rusijos federacijos internetinėje žiniasklaidoje*. Vilnius: MRU, p. 16–47.
- Neumann I. B., 1995: Collective Identity Formation: Self and Other in International Relations. *European University Institute*, 95 (36), p. 30.
- Palnaitis L., 2004: *Eurazija valdžios skandalų veidrodyje: A. Dugino doktrina*. Vilnius: Ciklonas.
- Richter J., 1996: Russian Foreign Policy and the Politics of National Identity. In Wallander C. (Ed.). *The Sources of Russian Foreign Policy After the Cold War*. Boulder, CO: Westview Press, p. 69–73.
- Sergounin A., 1998: *The Russia dimension, In Bordering Russia: theory and prospects for Europe's Baltic Rim*, Aldershot: Ashgate.
- Shevtsova L., 2008: Think Again: Vladimir Putin. *Foreign Policy*, 64, January–February, p. 23–26.
- Skak M., 1996: *From Empire to Anarchy. Postcommunist Foreign Policy and International Relations*. London: Hurst & Co.
- Skėrytė J., 2007: Bronzinio kario perkėlimas sukėlė kruvinas riaušes [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.alfa.lt/straipsnis/135310>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Trenin D., 2007: Russia Redefines Itself and Its Relations with the West. *The Washington Quarterly*, 31 (2), p. 129–132.
- Volovoj V., 2007: Eteryje – Kremlius! (I) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.geopolitika.lt/?artc=879>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Wendt A., 1994: Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*, 88 (2), p. 384–396.

- Пальчиков П., 2005: Чья это победа? *Российская газета*, №. 3763, с. 5. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.rg.ru/2005/05/06/pobeda-chya.html>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Радионов В., Антоненко А., 2008: Экономический расчет и исторический гнев. *Независимая газета*, [interaktyvus], Prieiga per internetą: <http://www.ng.ru/courier/2008-07-14/14_pribaltika.html> [žiūrėta 2010-09-14].
- Сапожникова Г., Маркарян К., 2004: Руки прочь от русских школ! *Комсомольская правда*, [interaktyvus], Prieiga per internetą: <<http://www.kp.ru/daily/23227/27010/>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Соколов В., Литвинов А., 2008: Москве пора потребовать от Вильнюса компенсации. *Независимая газета* [interaktyvus], Prieiga per internetą: <http://www.ng.ru/world/2000-06-28/1_vilnus.html> [žiūrėta 2010-09-14].
- Третьяков В., 2005: Россия без истории. *Российская газета*, No. 3767, с. 6.
- Цехмистренко С., 1992: Послание Ельцина прибалтам. *Коммерсант*, № 29 (182) [interaktyvus], Prieiga per internetą: <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=29134>> [žiūrėta 2010-09-14].
- Чижиков М., Стешин Д., 2005: Купил балтийские шпроты – помог ветеранам СС. *Комсомольская Правда* [interaktyvus], Prieiga per internetą: <<http://www.kp.ru/daily/23521/40438/>> [žiūrėta 2010-08-09].

ALIENATED IDENTITY: METAMORPHOSES OF FORMATION OF IDENTITY OF RUSSIA

Aidas Barzelis

Summary

Alienated fragmented identity in case of the state and nation is analyzed through cultural identity, self-identification in historical, geopolitical, and political contexts. The main question is how a nation should stay as it was when all around there are huge political, economic, and social changes? What is the influence of internal and external structures in shaping the relationship between perceptions of national identity, culture, “foreign”? And what are the manifestations and consequences of real policy (that is based on mythical thinking) on the process of state and nation formation?

One of the most interesting and important objects of analysis of alienated identity in the context of states and nations is Russia. This multicultural, multireligious giant constructed by coincidences, wars and aggression and having a unique cultural and historical heritage lacks only one thing – clear autoidentification.